

ZAHİR-İ FÂRYÂBÎ

yılında, tarih belirterek beş veya yedi gezegenin Mizan (Terazi) burcunda bulunmasından dolayı büyük bir fırtına kopacağı ve her yeri harap edeceği şeklindeki iddiasına karşı çıkarak bunun gerçekleşmeyeceğine dair bir risâle kaleme alıp Doğan Şah'a gönderdi. Risâlenin Doğan Şah tarafından kabul görmemesi üzerine Zahîr şikâyet mahiyetinde bir kaside, birkaç kıta ve bir rubâî yazarak hükümdara sundu. Ancak gerçekleşmeyeceğini iddia ettiği fırtına yıkıcı şiddette olmasa da 29 Cemâziyelâhîr 582 (16 Eylül 1186) tarihinde meydana geldi. Doğan Şah'ın 582'de (1186) ölümünün ardından Nişâbur'dan ayrılan Zahîr İsfahan'a gitti. Orada Şâfîî âlimi Sadreddin Abdüllatif el-Hucendî ile tanıştı ve onun yanında kaldığı bir buçuk yıl boyunca kaside yazmaya devam etti. 585 (1189) yılı başlarında Mâzenderan'a ve oradan Azerbaycan'a geçti. Önce Bâvendiler'den Mâzenderan Hükümdarı Hüsameddin Erdeşir b. Hasan'ın, daha sonra Azerbaycan'da İldenizliler'den Atabek Muzafferüddin Kızılarslan Osman'ın, onun vefatının ardından yeğeni Atabek Nusretüddin Ebû Bekir'in hizmetine girdi. Atabek Ebû Bekir'den destek gördü ve onun hakkında birçok kaside kaleme aldı. Bu sırada Selçuklu Sultanı II. Tuğrul'u methettiği şiirler yazdı. Ömrünün sonlarına doğru şiir söylemekten vazgeçti ve Tebriz'de inzivaya çekildi. Vefatında Tebriz'in Surhâb denilen şairler mezarlığına defnedildi.

Nizâmî-i Gencevî, Hâkânî-i Şîrvânî, Cemâleddîn-i İsfahânî, Evhadüddîn-i Enverî, Mücîrüddîn-i Beylekânî, Esîrüddîn-i Ah-sikeşi ve Felekî-i Şîrvânî gibi ünlü şairlerin çağdaşı olan Zahîr, hiciv şiirleriyle tanınan Reşîdî-i Semerkandî'nin de talebesidir. Birçok kaynakta Zahîr'in şiirlerinin güzelliğinden söz edilir ve şiirdeki mahareti övülür. Onun asıl edebî gücü ve sanatı kasidelerinde görülür. Kasidelerinde aşırı derecede mübalağaya, yeni mazmun ve mânalara sıkça yer vermiştir. Bu husus özellikle Doğan Şah'ın emri üzerine yazdığı "gevher" redifli kasidesinde açıkça görülür. Kasidelerine çoğunlukla tegazzülle veya tabiatı, mâşukun güzelliğini ve sabahı tavsif ederek başlar. Kasidede kendine has bir üslûbu vardır. Birçok methiye yazmakla birlikte zaman zaman methiyeciliği kınanmış, bu tür şiirleri söylemekten dolayı pişmanlık duyduğunu söylemiştir. Emir Hüsrev-i Dihlevî *Gurretü'l-kemâl* adlı eserinde Zahîr'i özel bir üslûp icat eden Senâî, Enverî ve Nizâmî gibi büyük şairler arasında zikreder. Gazelde de başarılı sayılan

Zahîr bu türde aşk konularının yanında öğretici, öğüt verici ve tasavvufî ilgilî şiirler de kaleme almıştır. Gazelleri Sa'dî-i Şîrâzî'nin yazdıkları kadar güzel değilse de başta Sa'dî olmak üzere Hâfız-ı Şîrâzî ve Molla Câmî gibi şairler tarafından taklit edilmiştir. Nitekim şiirleri hakkında bir atasözü haline gelen, "Eğer Zahîr'in divanını bulursan Kâbe'de bile olsa onu çal" sözü onun şiirlerine olan rağbeti gösterir.

Zahîr'in divanı ölümünden kısa bir süre sonra Şems-i Sücâsî (ö. 602/1205-1206) tarafından bir araya getirilmiştir. Kütüphanelerde halen yetmiş sekiz yazma nüshası bilinen divan çeşitli yerlerde basılmış (Kalküta 1245; Kampur 1285; Leknev 1295, 1307, 1331; Bombay 1912). Şeyh Ahmed Şîrâzî (Tahran 1324), Takî Bîniş (Meşhed 1337, 1345 hş.), Hâşim Razî (Tahran 1338 hş.) ve Asgar-ı Dâdbih (Tahran 1381 hş.) tarafından neşredilmiştir. Şiirleri Şems-i Tabesî ile (ö. 626/1229) Zahîr-i İsfahânî'nin şiirleriyle karıştırıldığından bazı matbu nüshalarda 5848 beyte kadar çakırılmıştır. Son olarak Emir Hasan-ı Yezdgerdî'nin yazma ve basma nüshaları karşılaştırarak *Divân-ı Zahîrüddîn-i Fâryâbî* adıyla yaptığı neşirde (Tahran 1381 hş.) seksen bir kaside, 106 kıta, dört terkibi-bend, iki mülemma', on gazel, iki mesnevi, 100 rubâî yer almakta ve divan toplam 3717 beyitten meydana gelmektedir. Bir kaside ile bir kıta Arapça'dır. Zahîr'in rubâiyâtı Rahîm İbrâhim tarafından küçük bir kitap halinde yayımlanmıştır (Karaçi 1377).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn İsfendiyâr, *Târîh-i Taberistân* (nşr. Muhammed Ramazanî), Tahran 1320 hş., I, 120-121; Avfî, *Tezkire-i Lübâbül-elbâb* (nşr. Muhammed-i Abbâsî), Tahran 1361 hş., s. 785-794; Hamdullah Müstevfî, *Târîh-i Güzide* (nşr. Abdülhüseyn Nevâî), Tahran 1364 hş., s. 737-738; Devletşah, *Tezkiretü's-su'arâ'* (nşr. Muhammed-i Abbâsî), Tahran 1337 hş., s. 122-128; Ali Şîr Nevâî, *Tezkire-i Mecâlisü'n-nefâ'is* (trc. Hakîm Şah Kazvîni - M. Fahrî-yi Herâtî, nşr. Ali Asgar Hikmet), Tahran 1363 hş., s. 339-341; Emîn-i Ahmed-i Râzî, *Tezkire-i Heft İklim* (nşr. Seyyid Muhammed Rızâ Tahîrî [Hasret]), Tahran 1378 hş., II, 588-592; Kudretullah Han Gûpâmevi, *Tezkire-i Netâ'icü'l-efkâr*, Bombay 1336 hş., s. 445-447; Rızâ Kuli Han Hîdâyet, *Tezkire-i Riyâzü'l-ârifin* (nşr. Ebû'l-Kâsım Râdfer - Gîtâ Uşîdarî), Tahran 1388 hş., s. 453; İbn Yûsuf-ı Şîrâzî, *Fihrist-i Kitâbhâne-i Medrese-i Âltı-yi Sipehsâlâr*, Tahran 1316-18 hş., II, 631-635; Rızâzâde-i Şafak, *Târîh-i Edebiyyât-ı İrân*, Tahran 1342 hş., s. 188-189; Ahmed-i Münzevî, *Fihrist-i Nüşahâ-yi Hafti-yi Fârsî*, Tahran 1350 hş., III, 2421-2425; Hânabâbâ, *Fihrist*, II, 2336-2337; Abdürresûl Hayyâmpûr, *Ferheng-i Sûhanverân*, Tahran 1340 hş., s. 598; Ağâ Büzürg-ı Tah-rânî, *ez-Zer'â ilâ teşânîfi's-Şî'a*, Beyrut 1403/1983, IX, 659-660; Zebihullah Safâ, *Târîh-i Edebiyyât der İrân*, Tahran 1373 hş., II, 750-764;

M. Ali Müderris, *Reyhânetü'l-edeb*, Tahran 1374 hş., IV, 75-76; Fr. de Blois, *Persian Literature: A Bio-Bibliographical Survey*, London 2004, s. 460-464; Ali Muhammed Hüner, "Seyrî der Divân-ı Zahîr-i Fâryâbî", *Âyine-i Pijûheş*, sy. 83, Kum 1382 hş., s. 25-35; M. Nazîf Şahinoğlu, "Zahîr-i Fâryâbî", *İA*, XIII, 451-455; J. T. P. de Bruijn, "Fâryâbî", *Elr.*, IX, 382-383; Cl. Huart - [J. T. P. de Bruijn], "Zahîr-i Fâryâbî", *EP²* (İng.), XI, 392-393.

MEHMET ATALAY

ZÂHİR el-FÂTİMÎ

(الظاهر الفاطمي)

Ebû'l-Hasen Alî b. el-Hâkim-Biemrillâh
el-Mansûr b. el-Azîz-Billâh
Nizâr el-Fâtımî
(ö. 427/1036)

Fâtımî Halifesi
(1021-1036).

10 Ramazan 395'te (20 Haziran 1005) Kahire'de doğdu. Babası Hâkim-Biemrillâh'ın 27 Şevval 411'de (13 Şubat 1021) öldürülmesi üzerine onun kız kardeşi Sittülmülk, Hâkim'in veliahdı, amcasının oğlu ve Dımaşk Valisi Ebû'l-Kâsım Abdürrahîm (Abdurrahman) b. İlyâs'ın yerine halifenin oğlu Alî'yi Zâhir-Liî'zâzîdîni'llâh lakabıyla halife ilân ettirdi (10 Zilhicce 411 / 27 Mart 1021). Zâhir halifeliğinin ilk yıllarında akıllı ve iyi bir idareci olan halası Sittülmülk'ün vesâyetinde kaldı. Sittülmülk, Hâkim'in öldürüldüğü günlerde devlet bürokrasisinin önemli yerlerinde bulunan şahsiyetlere maddî destek sağlayarak onlardan gelmesi muhtemel muhalefeti engelledi, askerlere para dağıtıp onları da memnun etti; Veliht Ebû'l-Kâsım'ı bir hile ile Suriye'den Mısır'a getirterek öldürttü (Yahyâ b. Saîd el-Antâkî, s. 368). Ardından Hâkim-Biemrillâh'ın katili olduğunu iddia ettiği, Kütâme şeyhlerinden ve ordu kumandanlarından Seydüldevle Hüseyn b. Devvâs'ı katletti (İbnü'l-Cevzî, XV, 142-143). İlk zamanlar kendisinden faydalandığı Hatîrülümülk Ebû'l-Hüseyn Ammâr b. Muhammed'i de ortadan kaldırdıktan sonra ülke yönetimine tek başına hâkim oldu. Hâkim-Biemrillâh'tan beri Bizans İmparatoru II. Basileios ile süregelen anlaşmazlıklara son vermek isteyen Sittülmülk, barış görüşmelerini yeniden başlattı. Ancak onun 11 Zilkade 413'te (5 Şubat 1023) ölümüyle bu teşebbüs sonuçsuz kaldı. Sittülmülk'ten sonra iktidarı 418'de (1027) vezir tayin edilen Necîbüddeve Ebû'l-Kâsım Alî b. Ahmed el-Cercerâî ele geçirdi (Yahyâ b. Saîd el-Antâkî, s. 379). Cercerâî, genç halifeyi devre dışı bırakıp kendileriyle birlikte hareket ettiği birkaç

üst düzey yetkilinin yardımıyla ülkeyi yönetmek arzusundaydı (Makrîzî, *İttî'âzû'l-hunefâ*, II, 148).

415 (1024-25) yılında Mısır'da şiddetli bir kıtlık başladı. Birkaç yıl süren kıtlık ülkeyi ekonomik krize sürükledi; başşehir Kahire ve ülkenin diğer yerlerinde salgın hastalıklar ve ayaklanmalar görüldü. Bu sırada Fâtîmî yönetimi bir kere daha Sünîler'e karşı baskıları arttırdı ve bütün Mâlikî fakihlerini ülkeden sürüp Kâdî Numân ve Ya'kûb b. Killis'in eserleri vasıtasıyla İsmâilî öğretiyi güçlendirmeye çalıştı (a.g.e., II, 175). Halife Zâhir döneminde doğuya gönderilen dâiler, Irak'ta Türk askerlerinin Büveyhî Emîri Celâlüddevle zamanında çıkardığı karışıklıklardan da faydalanarak belirli oranda başarı kazandı. Gazneli hâkimiyetindeki topraklarda aynı başarıyı gösteremediler. Zâhir, Gazneli Sultan Mahmud'a değerli hediyelerle hil'at yollayıp onu kendine tâbi olmaya davet etti ve adına hutbe okutmasını istedi. Ancak Sultan Mahmud, hediyeleri Abbâsî Halifesi Kâdir-Billâh'a göndererek Zâhir'e bir çeşit protesto gösterisinde bulundu. Halife Zâhir döneminde Suriye'deki Fâtîmî varlığı Filistin'deki Benî Tay Emîri Hassân b. Müferric b. Dağfel el-Cerrâhî, Kelb kabilesi emîri Sinân b. Ulyân ve Kuzey Suriye'deki Mirdâsî Emîri Sâlih b. Mirdâs el-Kilâbî'nin ittifakı neticesinde tehlikeye girdi. Müttetikler Fâtîmî ordusunu Askalân'da yendiler. Ancak Sinân b. Ulyân'ın ölümünden sonra Kelb kabilesinin Fâtîmî tarafına geçmesinin ardından Türk asıllı Anuş Tegin ed-Dizberî'nin yönettiği Fâtîmî ordusu Taberiye yakınlarındaki Ukhuvâne'de müttetik kuvvetlerini mağlûp etti (420/1029). Sâlih b. Mirdâs savaş meydanında öldürüldü, Hassân b. Müferric'de askerleriyle birlikte Bizans'a sığındı (Yahyâ b. Saîd el-Antâkî, s. 411-412; İbnü'l-Kalânîsî, s. 73-74).

Öte yandan Fâtîmîler'le Bizans İmparatorluğu arasındaki anlaşmazlıklara son vermek isteyen Zâhir, Bizans İmparatorluğu ile ittifak yapmayı düşünüyordu. Böylece hem müttetik düşmanlara karşı destek sağlayacak hem de İstanbul'dan rahatça buğday ithal edebilecekti. Neticede Zâhir ile VIII. Konstantinos arasında barış antlaşması imzalandı (418/1027). Buna göre Bizans hâkimiyetindeki topraklarda hutbe sadece Fâtîmî halifesi adına okunacak İstanbul'daki cami ibadete açılacaktı. Buna karşılık Kudüs'teki Kumâme (Kıyâme) Kilisesi ile Mısır'daki kiliseler tekrar faaliyete geçirilecek, hıristiyan hükümdarlar buraya para ve malzeme gönderebilecek,

Hâkim zamanında zorla müslüman yapılan hıristiyanlar da dinlerine dönebilecekti (Makrîzî, *İttî'âzû'l-hunefâ*, II, 176). Ancak daha sonra Fâtîmîler'le Bizans arasındaki ilişkiler, Fâtîmîler'in Suriye'nin kuzeyine doğru yayılmaya başlaması yüzünden gerginleşmeye başladı. Ardından Bizans İmparatoru III. Romanos büyük bir ordu ile Suriye seferine çıktıysa da mağlûp olarak ülkesine döndü (421/1030, Yahyâ b. Saîd el-Antâkî, s. 414). Bu yenilgi üzerine Bizans imparatoru, Suriye'deki emîrleri Fâtîmî Devleti'ne karşı kıskırttı ve bazı yerleri ele geçirdi. İki taraf arasında savaş sırasında elçiler vasıtasıyla üç buçuk yıla yakın barış görüşmeleri sürdürüldü, ancak anlaşma Zâhir'in ölümünden sonra imzalanabildi (429/1037-38). Halife Zâhir, yakalandığı istiskâ (hydropisie) yahut veba sebebiyle 15 Şâban 427'de (13 Haziran 1036) Kahire'nin dışında Büstânüddekke denilen yerde öldü. On beş yıl dokuz ay halifelik yapan Zâhir'in vefatı üzerine Vezir Cerçerâî veliaht oğlu Ebû Temîm Meaddî el-Müstansır-Billâh unvanı ile halife ilân etti. Zâhir hoş görülü, akıllı, yumuşak huylu, izlediği siyasetle zimmîlerin sevgisini kazanmış bir halife idi. Onun döneminde dinî hoşgörü yayılmış ve babasının döneminde uygulamaya konulan şarkı dinleme yasağı ve kadınların sokağa çıkması gibi yasaklar kaldırılmıştır. Zâhir tarafından Kantara mevkiinde yaptırılan Lü'lûe Köşkü (Kulesi), Fâtîmîler döneminde Mısır'da inşa edilen en güzel yapılardan biridir. Halife ayrıca, depremde zarar gören Mescid-i Aksâ'yı ve 407'de (1016) yıkılmış olan Kubbetü's-sahre'yi yeniden inşa ettirmiştir. Zâhir-Liî'zâidî'nillâh'a ait bir trâzin dört parçası Kahire Methafû'l-fenni'l-İslâmî'de teşhir edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Yahyâ b. Saîd el-Antâkî, *Târîh* (nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), Trablus 1990, tür.yer.; İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dimaşk* (Amedroz), s. 72-74, 80, 83-84; İbnü'l Cevzî, *el-Muntaẓam* (Atâ), XV, 142-143, 164, 171, 255; Ali b. Zâfir, *Ah̄bârü'd-düvelü'l-münkât'a* (nşr. A. Ferré), Kahire 1972, s. 63-66; İbn Hammâd es-Sanhâcî, *Ah̄bârü mü'lûki Benî 'Ubeyd ve sîretühüm* (nşr. Tihâmî Nakra – Abdülhalîm Uveys), Riyad 1980, s. 103; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil* (trc. Abdülkerim Özeydin), İstanbul 1987, IX, tür.yer.; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 407-408; İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer*, VI, 272, 313-314, 316, 322, 324, 326, 339; Makrîzî, *İttî'âzû'l-hunefâ* (nşr. Cemâleddin eş-Şeyyâl – M. Hilmî M. Ahmed), Kahire 1416/1996, II, tür.yer.; a.mlf., *el-Hitâf* (nşr. Eymen Fuâd Seyyid), London 2002, II, 189-194, 394, 562; İbn İyâs, *Bedâ'i'ü'z-zühûr*, I/1, s. 211-214; S. Lane-Poole, *History of Egypt in the Middle Ages*, London 1901, s. 134-136; Hasan İbrâhim Hasan, *Târîhu'd-devletü'l-Fâtîmiyye*, Kahire 1981, tür.yer.;

De Lacy O'Leary, *A Short History of the Fatimid Khalifate*, Delhi 1987, s. 189-192; Leila S. al-Imad, *The Fatimid Vizierate: 969-1172*, Berlin 1990, s. 197-224; Yaacov Lev, *State and Society in Fatimid Egypt*, Leiden 1991, bk. İndeks; Ârif Tâmir, *Târîhu'l-İsmâ'iliyye*, London 1991, III, 129-143; Eymen Fuâd Seyyid, *ed-Devletü'l-Fâtîmiyye fî Mısr*, Beyrut 1996, s. 181-186; Farhad Daftary, *Muhalif İslâmın 1400. Yılında İsmâililer* (trc. Erçüment Özkaya), Ankara 2001, s. 236-237; M. Süheyl Takkûş, *Târîhu'l-Fâtîmiyyin fi şimâli İfrîkiyye ve Mısr ve Bilâdi's-Şâm*, Beyrut 1422/2001, s. 311-328; Nihat Yazılıtaş, *Fâtîmî Devleti Tarihi*, İstanbul 2010, s. 153-162; M. Abd al-Azîz Marzûk, "Four Dated Tiraz Fabrics of the Fatimid Khalif az-Zâhir", *KOR.*, II (1955), s. 45-51; Th. Bianquis, "al-Zâhir Li-l'zâz Din Allâh", *EP* (İng.), XI, 391-392.

MURAT ÖZTÜRK

ZÂHİR b. HARÂM

(زاهر بن حرام)

Zâhir b. Harâm el-Eşcaî el-Gatafânî

Sahâbî.

Hicazlı olup Adnânîler'den Eşca'oğulları'na mensuptur. Babasının adının Hizâm olduğu da zikredilmiştir. Resûl-i Ekrem'in sağlığında çöl hayatı yaşayan Zâhir b. Harâm, Bedir Gazvesi'ne katıldı ve Bey'atür-rıdvân'da bulundu. Resûlullah bir defasında, "Her şehirlinin bir köylüsü vardır, Muhammed ailesinin köylüsü de Zâhir b. Harâm'dır" demiş, diğer bir rivayete göre ise, "Zâhir bizim köylümüz, biz de onun şehirlisiyiz" diye ona iltifat etmişti (Ferrâ el-Begavî, XIII, 181). Zâhir, Hz. Peygamber'i ziyarete geldiğinde özellikle yetiştirdiği mahsulden mutlaka bir hediye getirdi. Bundan dolayı "sâhibü'l-hedâyâ" diye anılmıştır (Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, s. 192). Zâhir köyüne dönmek istediğinde Resûl-i Ekrem de onun ihtiyaçlarını karşıladı.

Kısa boylu ve çirkin görünümlü bir kişi olduğu rivayet edilen Zâhir b. Harâm'ı Resûlullah çok sever ve kendisiyle şakalaşır. Bir gün Medine çarşısında Zâhir'i yetiştirdiği bazı malları satarken görünce arkasından yaklaşarak onu kucaklamış ve elleriyle gözlerini kapatarak, "Bu köleyi kim satın almak ister?" diye sormuş, kendisine bu oyunu kimin oynadığını anlamayan Zâhir kurtulmak için çırpınırken bunu yapanın Resûl-i Ekrem olduğunu farkedince rahatlamış ve sırtını onun göğsüne dayayarak, "Şu halde sen beni değersiz biri görüyorsun" demiş, bunun üzerine Resûlullah, "Hayır, sen Allah nezdinde değerlisin" cevabını vermiştir (*Müsned*, III, 161). Daha sonraları Kûfe'ye yerleşen Zâhir b. Harâm'ın vefatına dair bilgi bulunmamak-